

KADI BURHANEDDİN'DE TAŞAVVUF

(İkinci gazelinin şerhi)

ALİ NİHAD TARLAN

Dergimizin geçen sayısında XIV. asır Anadolu klâsik şairlerinden Kadı Burhaneddin'in Divanı'ndaki birinci gazeli açıklanmağa çalışılmıştı.¹ Bu kerre aynı eserden ikinci gazeli aynı metotla tetkik olunacaktır.

1. Metnin okunuşu

Vezni: — — — / — — — / — — — / — — —

1. Sühte gönüllere kıldı yine cār 'ışk,
Ey neçe 'aşıkları kıldı yine zār 'ışk.
2. Kıldı yañahlarımı cümle mu'aşfer, meger
Anuñ için eyledi cedveli ber-kār 'ışk.
3. Gerçi ki maħmūr eder lebleri ile cānı,
Şükr aña, ki gözlerin eyledi ħammār-ı 'ışk.
4. Küfrini gīsüsinuñ cānumuz imān bilür,
Bağlayalı bēlüme bir ħara zünnār 'ışk.
5. Toldı gönülde hevā, ħomadı ħālī mekān,
Lācerem oldu ħamu bu der ü dīvār 'ışk.
6. 'Aşık u ma'şūkanuñ 'ışk iledür varlığı,
Baħıçağ ol ortada yine güneħkār 'ışk.
7. ħasteye olan şifā, 'ahdine kılan vefā,
Meclis içinde şafā, gül bitüren ħār 'ışk.

¹ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi VIII (1958), 8—15.

8. Biz neçesi ʿışk ile olmayalum bir, çūn
Biz yoğ iken vahdete eyledi ikrār ʿışk.
9. Verziş-i ʿışk eylese bizçileyin kişiler,
Nola çū verziş kılar günbed-i devvār ʿışk.

2. Metnin tercümesi

1. Aşk yine yanmış gönüllere seslendi, yine âşıkları aşk nasıl inletti.
2. (Bu aşk) yanaklarımı tamamen sarıya boyadı. Galiba bu neticeye vasıl olmak için ırmağı faaliyete geçirdi.
3. Her ne kadar dudakları ile canı mahmur (bitap) hale getiriyorsa da, aşkın onun gözlerini bir aşk satıcısı haline getirmesi çok şayan-ı teşekkürdür.
4. Aşk belime bir kara zünnar bağladığından beri zülfünün küfrünü canımız (maddemiz) iman telâkki eder.
5. Gönülü hava (mecazî aşk) o derece kapladı, ki orada boş yer kalmadı. Kapısı ve duvarı (her taraf) aşk kesildi.
6. Âşık ve maşukanın varlığı aşk ile olduğu halde, bakıyorsunuz, ortada yine günahkâr aşktır.
7. Aşk hastaya şifadır, ahdine vefa eder, meclis içinde safadır, gül yetiştiren bir dikendir.
8. Biz aşk ile nasıl bir olmayalım, çünkü biz daha yokken aşk vahdeti ikrar etmiştir.
9. Bizim gibi insanlar aşk yolunda nasıl gayret sarfetmeyelim, bu dönen kâinat aşk uğrunda dönüp durmaktadır.

3. Metnin açıklanması

1. Yanık, yani aşka müstait gönüllere aşk yine bir hamle yaptı. Âşıkları aşk yine nasıl inletti. Bu, bir aşk hamlesinin zuhurunu bildiren bir mukaddime mahiyetindedir ve, dikkat edilirse, çok heyecanlıdır. Bu aşk hamlesinin mahiyetini onu takip eden beyit izah edecektir. Fakat burada *sûhte* 'yanık' kelimesi üzerinde tevakkuf etmek icap eder. Kanaatimizce *yanık gönül* mecazî aşka düşüp onun ıstırapla-

rını çekmiş gönül demektir, güzelliği görüp ona bağlanabilen gönül demektir, hakikî aşka hazırlanan gönül demektir. 7. beyitte bu gö-nüle *hasta* vasfı verilmiştir.

2. Bu beyitten anlaşılıyor, ki bu aşk insanda maddeyi ve madde aşkı-nı azaltıp yok eden bir aşktır. Çünkü insanda maddeyi temsil eden kanın akması ile yüz sararır, kan da gözden ırmak gibi akar. Kan-lı göz yaşı hakikî aşka doğru gitmenin alâmetidir. Sarı yüz ve kı-rmızı kanlı göz yaşı insanda hakikî aşkın nişanıdır. Yukarıki beyitte *cedvel* ile *perkâr*'ı bir araya getirip *ıyham-ı tenasüb* sanatı yapan sanatkâr hakikatte *cedvel*'i 'göz yaşı ırmağı' ve *perkâr*'ı *ber-kâr ey-lemek*, yani 'faaliyete geçirmek' yerinde kullanıyor. Kanlar gözden akınca yüz sararır. Bu hususu bir az daha tavzih için bir kaç mi-sal getirelim. Meselâ Kadı Burhaneddin'de: *Pinhânî atar kirpüğü oğ-lar yüregüme — Göz yaşı, beñiz sarusı çahasını bilmez.* 'Kirpiği yü-reğime gizli gizli oklar atıyor. Bunun gizli kalacağını sanıyor. Bilmiyor, ki yüzün sarılığı ve göz yaşı bunu ifşa^m edecektir.' Yine Kadı Burhaneddin'de: *Altın nişe kılar beñizümü bilimezem — 'Ayb olmaya, ger yaşımı mercân ede la'lün* 'Altın benzimi niçin sarı eder, bilemiyorum — Lâlin eğer yaşımı mercan ederse, ayıp ol-maz' (21 s.). Bu beyitte de altın sarı, mercan kırmızıdır ve aşk ni-şanıdır. XV. asırda Necatî Bey'de aynı tasavvuru görebiliriz. *Necâtî ey perî-çehre kıtı üftâde olmuşdur — Yüzünün rengi zerd olmuş, gözünün yası kanlıdur* 'Ey peri yüzlü, Necatî çok düşkün bir âşık olmuştur. Yüzünün rengi sararmış, gözünün yaşı kanlıdır.' *Ben sakladıkça si-nede sırr-ı mahabbeti — Bir bir yüzüm, gözüm saña mâ fi 'z-zamîri dër* 'Ben sevgi sırrını sinede sakladıkça yüzüm (sarı rengi ile) gözüm (kanlı yaşı ile) gönüldekini sana bir bir söyler.' Bir de XVI. asırdan bir misal alalım: *Gözüm yaşıyle çunki yeter baña rüy-ı zerd — Deme Muhibbî 'âşıkâ gayrı nişân gerek* 'Mademki bana gözümün yaşı ile sarı yüz kâfidir, ey Muhibbî artık âşıkâ başka nişan lâzımdır deme'. Bu misalleri fazlalaştırmak kabildir. Burada esas fikir gözden akan kan neticesinde benzin sararmasıdır. Bu sebeple yüz sararması bahis ko-nusu olunca *cedvel*'i 'göz yaşı ırmağı' olarak manalandırmak zaru-rîdir. Demek, ki aşk hakikate doğru teveccüh eden bir aşk hamle-sidir. Bunu müteakip beyit daha fazla izah ediyor.
3. *Leb* 'dudak' *fenâ fi 'llah'* tır, ki maddeyi ve kanı emer. Onun için kırmızıdır, *lâl* rengindedir. Bu dudak canı, yani maddeyi bitap ha-le getiriyor. Fakat onu kamçılayan vardır, o da gözlerdir. Kadı

Burhaneddin'de bu iki uzuv, yani göz ve dudak daima bir tezat mevzuudur. Bir kaç misal verelim: *Gözi apardı gönlümi, lebi zamān gerek āna — Şimdi gerek, ki sorisam, borçlu için zamān gelür* 'Göz-ü gönümü (manamı) aldı. Dudağının buna kefil olması lâzımdır. Şimdi sormam (sormak dudak ile olunca 'emmek' manasına da gelir) lâzımdır; çünkü borçlu için kefil geliyor. Yani mecazî aşka hakikîsi kefil oluyor.' (102. s.). *Ben gāyetde derdlü oldum, gel, derdüme devā iseñ — Ben gözlerün hastesiyem, la'lün kanı, şifā iseñ* 'Ben çok derdli oldum. Derdime deva isen, gel. Ben gözlerinin hastasıyım (mecazî aşk bir marazdır), eğer sen deva isen, lâ'lin nerede? (buna deva fena fillahtır)' (101. s.). *Kaşuñ yayını kurmuş u gözün oğlarını çekmez — Lebünden sorayum süçi, baña bir dem emān olsun* 'Kaşın yayını kurmuş, gözün oklarını atmıyor. Bu arada bir dem bana eman olsun da dudağından şarap içeyim. Ya'ni tezadsız, saf bir aşkı tadayım' (96 s.). *Gönülümde kıılır kirpügi yāre — Ne yāre, ki yüregi küllî yara... — Lebünden çāre olmazsa gönüle — Ölür bî çāre āna hod ne çāre* 'Gönülümde kirpiği yara açıyor. Yara değil, yüreği tamamen yarıp parçalıyor. Eğer gönüle dudağından bir çare (bir şifa) olmazsa, bu çaresiz (muhakkak) ölür. Bu ölüme çare yoktur. Veya gönülün dudaktan gayri çaresi yoktur.' (87. s.) Göz yüzdeki siyah yerlerden biridir. Esas itibariyle insanın manasını öldürür, maddeye götürür. Bu itibarla göz ve gamze katildir. Mecazî aşka götürdüğü için *haramî*'dir ve bilhassa *cādū* 'sihirbaz' dır, iğfal eder. Lâkin bu iğfal ve haram olmasa, hakikat ve helâl anlaşılmaz. Canı hakikate doğru bilvasıta tahrik eden odur. Kadı Burhaneddin buna şükrediyor. Eğer dudaklar ile can bitap olarak kalırsa, ilerileyemez. Dudaktaki *fenā fi 'llah*'ın dereceleri vardır. Bu bitaplık bundan evvelki beyitteki *sarı yüz*'ün ifadesidir.

4. Biz gözün maddeye sevkini şükre şayan biliriz. Çünkü madde kesret demektir, zülf de kesrettir. Kesret yolu küfür yoludur. Canımız, yani maddemiz bunu iman telâkki ediyor ve ona atılıyor. Bu, aşkın belime bir kara zünnar bağladığı zamandan başlıyor. Demek istiyor, ki: 'Ben mecazî aşk uğruna yanıp tutuşuyorum. Bu bir küfür ise, kendimi buna kaptırdım. Lâkin hakikate götürülen yol bu yoldur.' Bunu 6. beyitte izah edeceğiz. Ancak şimdilik şu kadar söyleyelim, ki bu telâkkinin yanlış olduğunu şair müdriktir ve gözün bir sihir ile onu bu telâkkiye sürüklediğini ve beline bir kara zünnar bağladığını söylüyor.
5. Bu aşk *havā*'dır, yani mecazî aşktır. Şair iç âlemini gayet sarıh

olarak bize açıyor. Bundan mustarıptır; lâkin derhal tesellisini buluyor.

6. Bu, bir isyan çığlığıdır. Eğer aşk olmasa, âşık ve maşuka olmaz: sevmek nedir, bilinmez. Bu günah sayılan aşk sayesinde, ki seven ve sevilen ve neticede muhabbet mefhumu ortaya çıkıyor. Eğer kesret âlemine düşülme idi, kâinatın yaratılışına sebep olan muhabbet zuhur etmezdi. *Küntü kenzen* . . . hadisi bunu teyit eder. O halde bu aşk günah değildir. Bu aşk öyle bir âşktır, ki . . .
7. (Bu aşk) hastaya şifadır. Bu hastalık manevî hastalıktır; mecazî aşk hastalığıdır ve bunu tedavi eden, yani onu hakikate ulaştıran yine bu âşktır. Bu aşk *elest* bezmindeki vahdet ikrarını yerine getirir. Aht *elest* bezmindeki ahittir. Şair bunu, müteakip beyitte tasrih ediyor. Meclis içinde safadır. Buradaki *safa* masivadan tecerrüttür. Nitekim bundan evvelki gazelin 1. beytinde geçer. Meclis içinde *safa kesret* içinde vahdet demektir. Bu aşk bir dikendir; ıstırap verir; fakat ahbine vefa ettiği için neticesi *gül*'dür, hayırdır, iyidir, vahdettir.
8. Aşk ile bir olmak (gül neticesine vasıl olmak), yani vahdete ermek demektir. Çünkü aşk biz daha kesret ve anasır âlemine düşmeden evvel *elest* bezminde 'Belî' diyerek vahdete ikrar etmiştir ve ahdini yerine getirecek, bizi vahdete isal edecektir. Bundan evvelki gazelin son beytini hatırlarsak, burada onu aynen tekrarlayabiliriz: "Aşk sarayında kimse mahrum kalmaz".
- 9 Aşk yolunda, yani mecazî aşkta yürümek lâzımdır; zira bu âlemin yaratılmasından gaye odur. Aşk ile bu mükevvenat dönüyor, yaşıyor. Biz de onun bir cüzüyüz. 6. beyitte âşık ve maşukanın varlığı bu aşk ile derken maksadı bütün bu kâinatdır. Hak maşuk, kâinat âşığıdır.

***

Bu ikinci gazel de görülüyor, ki bir ruh halinin insicamlı bir ifadesidir. Yani şairin büyük derdinin mantıkî bir teselsül ile hikâyesidir. Bu şekilde tahlile girişmezsek, eserin bütününü değil, hiç bir şeyini anlayamayız. Çünkü ancak böyle bir tahlilin sonunda "bütün" vuzuh ile meydana çıkar. Bu edebiyat o derece ince işlenmiştir, ki mantıkî bütün "niçin"lerimize en hakikî cevabı verir. Aksi takdirde bu beyitler biri birinden tamamen ayrıdır ve ortada bütün yoktur. Kadı Burhaned-

din'de "insicam" hiç de gizli değildir. Bu, onun ilmî hüviyetinin bir in'ikâsıdır. Bir nevi de beceriksizliktir. Ustalık bunu gizlemektedir. Lâkin meselâ Fuzulî'de bu çok daha derindir. Satihta kalanlar maalesef bu edebiyatın istinat ettiği derin ve esaslı kültürden mahrum olanlardır. Biz bu yazımızda bu mantıkî teselsül içinde onu hiç aksatmadan yapılan edebî sanatları bahis mevzuu etmiyoruz. Bu da şairin ayrı bir meziyetidir.